

UDK: 338.124.4:336(4-67 EU)
33:174](417+491.1)
Pregledni članak
Primljeno 4.7.2016.
Prihvaćeno 27.10.2016.

Utjecaj financijske krize na društvenu preraspodjelu: razlozi, rezultati i etički osvrt

Ante Žigman^{*}, Ivor Klobučar^{**}, Borna Jalšenjak^{***}

Sažetak

U članku se prikazuje kako je globalna financijska kriza koja je započela sredinom 2008. utjecala na razvoj društvenih odnosa u perifernim zemljama Europske unije. Pojava financijske krize sredinom 2008. uzrokovala je dugoročne poremećaje u zemljama Europske unije. U tekstu se za primjer navode dvije usporedive zemlje: Irska i Island. Glavna teza je objašnjena kroz kvantitativne pokazatelje iz proračuna navedenih država na način da se prikaže promjena strukture proračuna za financijske rashode (kamate) zbog rasta javnog duga zbog sanacije bankarskog sustava na štetu socijalnih izdataka i izdataka za investicije.

Ključne riječi: financijska kriza, Irska, Island, etika dužnosti, etika vrlina, posljedične etike, reakcije na financijsku krizu, socijalne posljedice financijske krize

Uvod

Europa je od kraja 19. stoljeća zahvaljujući Bismarckovim odlukama započela stvaranje mreže socijalne sigurnosti. Razne krize i ratovi kroz povijest utjecali su na sustav socijalne i generacijske skrbi, no nedavna kriza djelovala je vrlo snažno na taj sustav. Promjene koje su nastale kao rezultat krize idu u smjeru smanjivanja društvenih koristi. Naime, nakon financijske krize državni proračuni većine europskih država postali su opterećeni velikim troškovima sanacije financijskog

* Dr. sc. Ante Žigman, Hrvatska narodna banka i Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: ante.zigman@hnb.hr.

** Ivor Klobučar, bacc.oec.

*** Doc. dr. sc. Borna Jalšenjak, Zagrebačka škola ekonomije i managementa i Sveučilište u Zagrebu – Fakultet filozofije i religijskih znanosti. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: bjalsen@zsem.hr.

sustava zbog straha od propasti cijelih ekonomija. Takav scenarij doveo je do povećanja javnog duga, a povećani javni dug do rasta rashoda za kamate. Kako su se povećavali deficiti zbog pada proračunskih prihoda, mnoge su se zemlje suočile s potrebom smanjenja proračunskih rashoda. Kako su tijekom desetljeća rasli rashodi za socijalni sustav, on je nakon investicija prvi na udaru za smanjenje rashoda, što je stvorilo dugoročne društvene troškove. Cilj je ovog rada objasniti društvene troškove koji su nastali zbog financijske krize, te komentirati povezana zbivanja iz perspektive velikih tradicija normativne etike.

1. Pregled literature

Dostupna literatura u velikom broju opisuje i bavi se ekonomskim i financijskim aspektima financijske krize iz 2008. godine. Također se opisuju i nefinancijski elementi, kao što su povjerenje i neočekivani događaji.¹ Ekonomski alati i modeli potpomognuti stručnim mišljenjima nisu uspjeli prepoznati važnost i snagu kanala kroz koje se kriza prenosila na ekonomiju. Gubitci u mogućnosti ekonomskog rasta bili su različiti, primjerice gubitak potencijala za ekonomski rast u iznosu od 30% u Grčkoj, Mađarskoj i Irskoj, dok je prosječni gubitak iznosio 8,4%.²

Europska centralna banka (ECB)³ u nekoliko je svojih mjesečnih publikacija analizirala utjecaj financijske krize iz 2008., te ekonomske krize na tržište rada. U zaključku rada ECB-a konstatira se da je utjecaj na tržište rada u negativnom smislu bio izuzetno snažan. Proces povećanja broja nezaposlenih imao je snažne društvene i socijalne učinke, posebice zato što je nakon toga pokrenut cijeli niz strukturnih reformi koje su za zadatak imale liberalizaciju tržišta rada u smislu lakšeg zapošljavanja i lakšeg otpuštanja. ECB je također proučio utjecaj financijske krize na proračunske deficite zemalja srednje i istočne Europe⁴ u kojima je vidljivo naglo povećanje deficita zbog pada prihoda, koji su doveli do provođenja strukturnih reformi u području mirovinskog sustava kako bi se osigurala stabilnost javnog duga. Posljedično, takve su odluke imale dugoročne društvene i socijalne utjecaje na kvalitetu života svakog pojedinca, pa i na život budućih generacija koje će se morati odricati velikog dijela svojih prihoda kako bi štedjeli za svoje mirovine.

Osam godina nakon što je počela financijska kriza razina bruto domaćeg proizvoda (BDP) i zaposlenost na razini Europske unije još uvijek su ispod razine koja je bila prije krize.⁵ Europa se tako mora suočiti s ostavštinom financijske krize u kontekstu niskog ekonomskog rasta, ubrzanog starenja stanovništva i usporavanja rasta produktivnosti.

1 G. Kenny – J. Morgan, *Some Lessons from the Financial Crisis for the Economic Analysis*, Frankfurt, 2011.

2 L. M. Ball, *Long-Term Damage from the Great Recession in OECD Countries. NBER Working Paper*, Cambridge, 2014.

3 European Central Bank, *The Impact Of The Economic Crisis On Euro Area Labour Markets*, Frankfurt, 2014.

4 European Central Bank, *The Impact Of The Global Financial And Economic Crisis On The Public Finances In Central And Eastern Europe*, Frankfurt, 2011.

5 J. F. Jimeno, *Long-lasting Consequences Of The European Crisis. ECB Working Paper Series 1832*, Frankfurt, 2015.

Za periferne zemlje Europske unije, među koje spada i Hrvatska, financijska kriza prouzročila je dubok ekonomski problem koji se prvenstveno iskazuje kroz državni proračun. Nakon 2009. godine hrvatski proračun zabilježio je velike deficite, koji su se prelili u ubrzani rast javnog duga, koji je u potpunosti tržišno financiran⁶, što za posljedicu ima svake godine sve veće troškove kamata.

Fiskalna politika prije i nakon krize jako je važna za socijalne indikatore, pa analize pokazuju da je pojačavanje fiskalne politike prije krize (veće trošenje), koja je nakon krize morala jako štedjeti, dovela do pada socijalnih prava i porasta nezaposlenosti.⁷ S druge strane, zemlje koje su vodile štedljivu fiskalnu politiku, kao što je Njemačka, stvorile su rezerve upravo za razdoblje krize, u kojem su mogli povećati socijalne rashode i sačuvati radna mjesta.

Europa je ponosna na svoje programe socijalne pomoći koji omogućuju mirovine, naknade za nezaposlene, zdravstvenu skrb, brigu o djeci i slično. Izdašnost socijalnih programa veliko je društveno postignuće jer je omogućilo socijalnu stabilnost tijekom života. Sada su ti programi, uslijed nekontroliranog porasta javnog duga, u Europi postali izvor financijske nestabilnosti.⁸

2. *Razvoj financijske krize*

Ekonomski razvoj nije eliminirao financijske ili ekonomske krize, što najbolje pokazuje posljednja financijska kriza od 2008. do 2009. godine. Financijska kriza je iznenađan događaj u kojem depozitari izlaze iz banaka, koje zatim postaju nelikvidne i nakon toga insolventne.⁹ Kada se u takvoj situaciji nađu i sistemski važne banke, tada se država nalazi pred izborom da spasi te banke ili da ih prepusti propadanju, što bi potpuno potreslo ekonomiju. Financijska kriza 2008. – 2009. imala je okolnost da se »prelila« iz SAD-a na EU, a najjače je pogodila manje zemlje, kao što su Island i Irska.

2.1. *Financijska kriza na Islandu*

U razdoblju od 2003. do 2007. gospodarstvo Islanda raslo je po relativno visokim stopama. Rast gospodarstva bio je posljedica rasta investicija i osobne potrošnje, većinom financiranih inozemnim zaduživanjem. Priljev inozemnog kapitala i veća kupovna moć doveli su do porasta cijena vrijednosnica, a burzovni indeks porastao je sedam puta.

Početkom 2003. godine islandski parlament donio je odluku da se poveća energetska kapacitet u određenim dijelovima zemlje kako bi se proizvelo dovoljno

6 D. Mihaljek, Globalna financijska kriza i fiskalna politika u Središnjoj i Istočnoj Europi: hrvatska proračunska odiseja u 2009. godini, u: *Financijska teorija i praksa*, 33 (2009), 241–276.

7 C. A. Vegh – G. Vuletin, *Social Implications of Fiscal Policy Responses During Crises. NBER Working Paper*, Cambridge, 2014.

8 A. H. Börsch-Supan, Entitlement Reforms in Europe: Policy Mixes in the Current Pension Reform Process, u: A. Alesina – F. Giavazzi (ur.), *Fiscal Policy after the Financial Crisis*, Chicago, 2011, 405–435.

9 G. B. Gorton, *Some Reflections on the Recent Financial Crisis. NBER Working Paper*, Cambridge, 2012.

električne energije i započelo s izgradnjom dvije nove ljevaonice aluminija. Ukupna vrijednost tih investicija bila je 35% BDP-a. Investicijska dobra potrebna za izgradnju ljevaonica najvećim su dijelom morala biti uvezena, a država je sredstva za financiranje tih projekata uglavnom pribavljala izdavanjem obveznica u domaćoj valuti. Povećanje vanjskog duga i deficita tekućeg računa bilance plaćanja¹⁰ nije se moglo izbjeći. Također, snažnija proizvodnja, zapošljavanje i izvoz aluminija od tih projekata u narednom su razdoblju dodatno ubrzali gospodarski rast i stvorili dodatne aprecijacijske pritiske.¹¹ Nadalje, kako bi zadovoljila europske standarde, središnja banka spustila je stopu obvezne pričuve s 4% na 2%. Iako se u tom trenutku to činilo kao intervencija tehničke prirode, spuštanje pričuve bitno je povećalo likvidnost bankarskog sustava i povećalo kreditni multiplikator s 8 na 15. Takvo je povećanje rezultiralo porastom depozitnog novca te posljedično snažnim porastom ponude novca. Završetkom potpune privatizacije druge dvije najveće banke na Islandu novi kapital, novi vlasnici i depoziti, višak likvidnosti i vrhunski kreditni rejting bili su temeljni faktori koji su povećali aktivnost tih banaka.¹²

Najveći dio ekonomske aktivnosti Islanda odnosi se, kao i u ostalim razvijenim zemljama, na sektor usluga. One su prije početka krize činile 70% BDP-a, odnosno 10 milijardi eura 2007. godine. Najvažniji dio uslužnog sektora odnosi se na financije, osiguranje i tržište nekretnina, koji su činili 27% BDP-a. Liberalizacijom omogućeno slobodno kretanje dugoročnog i kratkoročnog kapitala dovodi do snažnog rasta islandskog bankarskog sustava. Financijskim sektorom dominirale su tri najveće komercijalne banke. Njihova ukupna imovina 2007. godine iznosila je 124,5 milijardi eura, odnosno 9 puta više od nominalne vrijednosti islandskog BDP-a (MMF, 2012).¹³ Glavna svojstva tih banaka bile su internacionalizacija poslovanja, širenje na susjedna financijska tržišta i njihov veliki problem u obliku ročne neusklađenosti bilance.¹⁴ Banke su svoju djelatnost proširile na inozemstvo u toliko mjeri da je 67% prihoda dolazilo upravo iz inozemstva.

Centralna je banka, s namjerom smanjena visoke stope inflacije, održavala kamatnu stopu na vrlo visokoj razini, čime je omogućila moralni hazard¹⁵ bankarskim predsjednicima uprave, koji su tržišno stanje iskoristili za zaduživanje na međunarodnom tržištu do te mjere da je 65% obveza bilo stranog porijekla, a ostatak su činili domaći depoziti. Islandске banke poslovale su s ciljem ostvarenja što većih stopa profita. Koristeći financijsku polugu, ostvarivale su povrat na uloženi kapital (ROE) veći od 35%. Takav način poslovanja mogao je funkcionirati jedino u uvjetima kada su banke u svakom trenutku mogle financirati svoje kratkoročne

10 Tekući račun platne bilance iskaz je svih transakcija jedne zemlje s ostatkom svijeta. Povećanje deficita znači da ekonomija ima manji izvoz dobara i usluga od izvoza.

11 Jačanje domaće valute u odnosu na glavne svjetske valute: euro ili dolar.

12 V. Šonje – M. Deskar-Škrbić, *Uzroci krize na Islandu 2008. Godine i reakcija ekonomske politike*. Zagreb, 2012.

13 Međunarodni monetarni fond, *Iceland : Staff Report for the 2012 Article IV Consultation and First Post- Program Monitoring Discussion*, Washington, 2012.

14 Ročna neusklađenost bilance odnosi se na stanje u kojem su obveze kratkoročne a imovina dugoročna, pa u slučaju dospijea obveza nije moguće isplatiti te obveze jer je novac blokiran u imovini koja dospijeva tek u budućnosti.

15 Preuzimanje obveza bez pokrića.

obveze novim zaduženjima, što je naravno postalo neizvedivo dolaskom krize. Takva struktura onemogućila je islandsku centralnu banku u slučaju zahtjeva za likvidnošću. S obzirom na velike potrebe za stranom valutom, koju centralna banka nije posjedovala u svojim rezervama, dogodio se obrnuti slučaj od onog američkog »prevelik da propadne« (*to big to fail*). Islandski slučaj glasi »prevelik da se spasi« (*to big to bail*).

Posljednjih godina bankarski sustavi razvijenijih zemalja sve više prakticiraju neusklađenost dospijeća u svojim bilancama. Islandske banke pribavljale su sredstva prvenstveno kratkoročnim zaduživanjem, a prikupljena sredstva plasirale su u dugotrajne investicije ili imovinu. Kod takvog poslovanja problem nalazimo u nerazmjeru dospijeća plasmana i dospijeća izvora, zbog čega sredstva potrebna za povrat kratkoročnih obveza nikako nije moguće probaviti kroz naplatu potraživanja, nego isključivo novim kratkoročnim zaduženjem. Važno je naglasiti da u trenutku kada više nije moguće obnavljati kratkoročna zaduživanja iz bilo kojih razloga ili ono postane preskupo zbog smanjenja kreditnog rejtinga, banke dolaze u opasnost nelikvidnosti.

Analizom kamatnih stopa ne može se izbjeći zaključak da su prisutne velike razlike između kamatnih stopa za kratkoročno zaduživanje i onih koje su banke obračunavale na dugoročne investicije. Primjenom takvog poslovanja banka može ostvarivati velike zarade na razlici kamatnih stopa, što dovodi do moralnog hazarda kod odgovornih pojedinaca. Kroz povijest poslovanje banaka uvijek je vođeno »zlatnim pravilom bankarstva«, odnosno kroz usklađenosti dospijeća. Jednostavno rečeno, dugoročne plasmane financirati dugoročnim obvezama, a kratkoročne plasmane kratkoročnim obvezama. Navedeno pravilo predstavlja osnovu bankarstva.

Iako poslovni model neusklađivanja dospijeća može rezultirati profitabilnim poslovanjem, isti za sobom nosi rizik nelikvidnosti. Pitanje koje se postavlja je zašto su islandske banke pristupile takvom poslovnom modelu. Odgovor na to pitanje zapravo je vrlo jednostavan, a povezan je s činjenicom da u razvijenim ekonomijama država garantira spas banaka ako se krive poslovne odluke okrenu protiv njih. Iako je to načelno tako, središnja banka Islanda dodatno se na to obvezala ako bi došlo do takve situacije. Rezultat toga je bio bankarski sektor koji je bio snažno angažiran u primjeni poslovnog modela neusklađenosti dospijeća. Uz navedene garancije za bankarski sektor Islanda, tri najveće banke, Landesbanki, Kaupthing i Glitnir imale su dodatni poticaj u snažnom i krivom poslovnom angažmanu u vidu ustaljenog mišljenja kako je svaka od navedenih banaka bila prevelika da propadne, što je rezultiralo pojavom moralnog hazarda. Uslijed toga, neusklađenost dospijeća bila je najviše izražena unutar navedenih banaka.

U takvoj situaciji država ima dva izbora: zadržavanje vlastite valute ili pristupanje monetarnoj uniji. Ako se država odluči za vlastitu valutu, jedini način za smanjenje rizika od izbijanja financijske krize, uslijed globalne nelikvidnosti, je da inozemne bankarske aktivnosti preseli u inozemstvo. Tim bi se postupkom izbjegao kamatni rizik.

Druga mogućnosti koju navedena situacija ostavlja je, kao što je već navedeno, pristupanje monetarnoj uniji. U tom slučaju Island bi preuzeo euro kao vlastitu valutu, pri čemu bi središnje banke Eurosustava djelovale kao zajmodavac kao posljednje utočište. Izborom jedne od navedenih dvaju mogućnosti eliminirale bi se razlike između kamatnih stopa, a samim time i kamatni rizik. Budući da Island nije odabrao nijednu od navedene dvije mogućnosti, našao se u velikim problemima

prilikom izbijanja globalne financijske krize. Ukratko, Island nije postao članica monetarne unije, zadržao je vlastitu valutu, a tri najveće banke nisu preselile inozemne aktivnosti izvan granica Islanda. Pri takvom raspletu jedina institucija koja je mogla imati ulogu »posljednjeg utočišta« bila je središnja banka Islanda.

Pogoršanjem ekonomskih uvjeta 2008. godine i nastupanjem globalne financijske krize koja je uzrokovala otežan pristup međunarodnim financijskim tržištima, što je posljedično kod Islanda rezultiralo deprecijacijom domaće valute, nelikvidnošću i nesolventnošću financijskog sustava Islanda, središnja banka Islanda mogla je djelovati kao zajmodavac strane valute samo u mogućnostima koje joj dopuštaju rezerve strane valute. Kako se kasnije pokazalo, središnja banka Islanda nije imala dovoljne rezerve strane valute za efikasno obavljanje uloge zajmodavca pri nepovoljnim ekonomskim uvjetima, pa se može zaključiti kako nije prepoznala, tj. nije htjela prepoznati opasnosti unutar financijskog sustava.

Odgovornost središnje banke očituje se u širokom spektru pogrešnih procjena i krivog vođenja monetarne politike, počevši od politike stabilnosti cijena i održavanja prihvatljive stope inflacije. Povećanjem kamatnih stopa, s ciljem ublažavanja inflatornih pritisaka, središnja banka stvorila je preduvjete za raspad bankarskog sustava, koji je uslijedio 2008. godine. Prilikom provođenja politike stabilnosti cijena, centralna banka Islanda doživjela je kontinuirane neuspjehe jer je inflacija Islanda od 2001. godine redovito premašivala zadane parametre. Važno je primijetiti kako preciznija kontrola inflacije, restrukturiranje bankarskog sustava i niže kamatne stope u zamjenu za niži ekonomski rast ne bi dovele do velikih kamatnih razlika i bitnogposuđivanja banaka u stranoj valuti, zbog čega je domaća valuta Islanda snažno aprecirala. Izbijanjem globalne financijske krize i deprecijacijom domaće valute, središnja banka Islanda našla se u nezavidnoj situaciji, za koju od početka nije bila spremna.

2.2. *Financijska kriza u Irskoj*

Relativno slaba Irska ekonomija započela je svoj rast sredinom 1990-ih godina. Povećanje produktivnosti, fiskalne pozicije i vrlo niska nezaposlenost obilježile su to razdoblje. Međutim do 2002. godine priroda rasta počela se mijenjati, produktivnost rada je padala, inflacija je rasla, a rast BDP-a proizlazio je iz snažnog rasta tržišta nekretnina. Povećanje plaća smanjila je konkurentnost u velikom broju gospodarskih sektora. Unatoč velikomu riziku, Irska je nastavila sa snažnom javnom potrošnjom i ekspanzivnom fiskalnom politikom kroz financiranje kapitalnih projekata. Špekulativni balon na tržištu nekretnina podupiran je od strane banaka. Bilance banaka rasle su neuravnoteženo s ekonomijom. Financijska integracija omogućila je bankama kratkoročno zaduživanje kako bi povećali aktivu, koja je naravno bila vremenski neuravnotežena s pasivom.

Napuštanjem irske funte te uvođenjem eura početkom 2002. godine, irski financijski sektor, a osobito banke započele su iskorištavati prednosti jedinstvene europske valute. Omogućeno je jeftinije zaduživanje na europskom međubankarskom i svjetskom financijskom tržištu, a pad kratkoročnih i dugoročnih kamatnih stopa poticao je zaduživanje stanovništva, osobito za rješavanje stambenog pitanja. Kao posljedica jeftinijeg zaduživanja i snažnog kreditiranja stanovništva, irski bankarski sektor doživio je snažan rast imovine, čija je godišnja stopa rasta od 2003. iznosila preko 15% svake godine. Godine 2005. zabilježen je rast imovine od

30% u odnosu na prethodnu godinu. Rast imovine temeljio se na kreditiranju vezanom uz nekretnine.

Snažna koncentracija irskog bankarskog sektora na tržište nekretnina izložila je banke problemu u slučaju pada cijena nekretnina. Proces pada započeo je već 2006. godine zbog prevelike ponude u odnosu na potražnju te neizvjesnost oko budućeg poreza, koji je tada najavljan od strane vlasti. Početak financijske krize i pad globalne potražnje dodatno je pridonio padu cijena nekretnina te je bankama time pala vrijednost njihovih kolaterala i same imovine u vlasništvu. Budući da je odnos kredita prema rezidentima i depozita bio 2:1 zbog korištenja financijske poluge, banke su bile primorane oslanjati se na kratkoročne izvore sredstava na međunarodnim financijskim tržištima. Financijska kriza smanjila je likvidnost i povećala averziju prema riziku, a deponenti su započeli povlačenje svojih depozita. Pregrijavanje bankarskog sustava, odnosno snažna ekspanzija, dovelo je Irski bankarski sektor u probleme koji su zahtijevali pomoć države.

Reakcija vlade na pritiske bila je izdavanje jamstava i dokapitalizacija banaka javnim sredstvima. Takvi troškovi dodatno su produbili deficite u proračunu, koje je naćeo potpuni krah prihoda s tržišta nekretnina. Povećanje javnog duga Irske došlo je do te mjere da su strani investitori dovodili u pitanje njegovu održivost, pa je kamata porasla na nemogućih 9% što je onemogućilo daljnje zaduživanje. Irska je suoćena s oštrim rezovima, nužnim za dobivanje financijske pomoći od međunarodnog monetarnog fonda.

3. Financijska kriza na Islandu i Irskoj kroz prizmu normativne etike

Kako se poslovna etika temelji na dugoj tradiciji filozofske etike, svrsishodno je promotriti kako opisane poslovne odluke stoje pred propitivanjem temeljnom na etićkim tradicijama. Na navedenim primjerima financijske krize na Islandu i u Irskoj mođe se vidjeti kako su kršena načela opravdanja djelovanja iz konteksta velikih etićkih tradicija: etike vrlina, etike dužnosti i posljedićnih etika.

Kao što je bilo rećeno, komercijalne banke prvenstveno su pribavljale sredstva kratkoroćnim zaduživanjem, a prikupljena sredstva plasirale su u dugotrajne investicije ili imovinu. S ekonomskog gledišta, problem s takvim modelom poslovanja je u nerazmjeru dospijeća plasmana i dospijeća izvora, zbog kojeg sredstva potrebna za povrat kratkoroćnih obveza nikako nije moguće pribaviti kroz naplatu potraživanja, nego isključivo novim kratkoroćnim zaduženjem. Slična stvar događala se i s irskim bankama, koje su se zbog financijske integracije mogle kratkoroćno zaduživati kako bi povećale aktivu. Naravno, takva aktiva bila je vremenski neuravnotežena s pasivom.

Pregledno, svaka od navedene velike tradicije normativne etike postavljena je kako bi odgovorila na specifićno pitanje. Tako, etika vrline odgovara na pitanje: Kakav ćovjek trebam/ćelim biti? Etika dužnosti odgovara na pitanje: Što sam dužan ćiniti?. Etika posljedica kao kriterij određivanja što je ispravno postavlja posljedicu ćina. Drugim rijećima, kao kriterij određivanja postavljaju se pitanja o

uzroku/razlogu djelovanja (etika vrline), pitanja o dužnosti određenog djelovanja (etika dužnosti) te pitanja o posljedicama djelovanja (posljedične etike).¹⁶

Ako razmatramo odluku da se sredstva pribavljaju kratkoročnim zaduživanjem te se plasiraju u dugotrajne investicije ili imovinu, iz perspektive navedenih tradicija u normativnoj etici ne čini se kako se takva odluka može smatrati ispravnom. Naime, ako se kao kriterij odlučivanja postavi uzrok ili razlog takvog djelovanja, tada se kao odgovor nameće isključivo želja za zaradom koju takav model poslovanja omogućava, pritom zanemarujući rizike. Želja za zaradom nije sama po sebi pogrešna ili neopravdana, no izlaganje (pretjeranom) riziku i zanemarivanje opreznosti i mudrosti, ako se već govori o vrlinama, itekako jest. S druge strane, ako se kao kriterij uzme dužnost, onda se vrlo jednostavno može vidjeti kako se takav poslovni model uvelike razlikuje od bankarskih praksi koje su tu bile nazvane »zlatnim pravilom bankarstva«, tj. da se kratkoročni plasmani financiraju kratkoročnim obvezama, a dugoročni plasmani dugoročnim obvezama. Naposljetku, ako se kao kriterij odlučivanja uzme posljedica čina, onda se izloženost riziku nesolventnosti banaka svakako čini kao neprihvatljivom. Navedeno je moguće i pregledno prikazati kao u Tablici 1.

Tablica 1 *Pregledni prikaz kriterija, situacije i opravdanosti odluka iz perspektive tradicija normativne etike*

Kriterij	Opis situacije	Opravdanost
Uzrok/razlog	Čelnici banaka odlučuju poslovati uz izloženost riziku insolventnosti, radi zarade	Ne
Dužnost	Čelnici banaka krše osnovna pravila bankarstva	Ne
Posljedica	Čelnici banaka usvajaju model poslovanja svjesni izglednih negativnih posljedica	Ne

Izvor: Samostalna izrada autora

4. *Odgovori na posljedice financijske krize*

Svjetska financijska kriza uzrokovala je velike ekonomske i socijalne poteškoće u mnogim zemljama, osobito u Europi. Island i Irska bile su među prvima pogođene krizom te se još uvijek oporavljaju od njezinih posljedica. Iako su uzroci kriza na Islandu i u Irskoj slični te su vezani uz preveliki bankovni sektor, njihovi odgovori i poduzete mjere prilično su različite. Pritom se kao ključne razlike mogu se izdvojiti: način sanacije banaka, orijentacija fiskalne konsolidacije, stupanj pomoći privatnomu sektoru, način pomoći međunarodnih institucija.

Načini islandske i irske sanacije banaka predstavljaju najvažniju razliku u odgovorima na financijsku krizu. Island nije bio u mogućnosti garantirati obveze

¹⁶ D. Mladić, Uvod u središnje etičke teorije, u: B. Jalšenjak – K. Krkač (ur.) *Poslovna etika, korporacijska društvena odgovornost i održivost*, Zagreb, 2016, 30–36.

svojih banaka te je dopustio da banke bankrotiraju. Pritom nije korišten uobičajen način sanacije dobre/loše banke, nego je Island podijelio banke na stare i nove. Nove su banke nacionalizirane, odnosile su se na imovinu i poslovanje na Islandu te su nastavile obavljati poslove domaćeg platnog prometa, a stare su banke likvidirane ili prodane.

S druge strane, proces sanacije irskih banaka trajao je dugo. Većina najvećih banaka je nacionalizirana, a privatizacija se dugo odgađala. Za razliku od Islanda, Irska nije dopustila propast svojih banaka te je smatrala da je bolje rješenje njihovo spašavanje. Zbog toga je država izdala garancije za sve obveze banaka kako bi spasila bankovni sektor i vratila povjerenje. S obzirom na dosadašnje rezultate poslovanja banaka, gdje su islandske banke već počele ostvarivati profite, može se zaključiti da je Island uspješnije odgovorio na izazove domaćeg bankovnog sektora.

Islandska fiskalna konsolidacija u jednakoj se mjeri (50%) orijentirala i na prihodovnu i na rashodovnu stranu proračuna. Konsolidacija je vodila računa o socijalnoj osjetljivosti, tako da se islandski Ginijev koeficijent¹⁷ smanjio tijekom financijske krize. Povećani su korporativni porezi kako bi porezna stopa poduzeća bila jednaka stopi koju plaća stanovništvo. Također, Island nije odmah krenuo u provođenje fiskalne konsolidacije, nego je u kratkom roku dopustio djelovanje automatskih stabilizatora kako bi kvalitetnije pripremio planove državnih proračuna.

Za razliku od Islanda, Irska fiskalna konsolidacija orijentirala se na rashodovnu stranu državnog proračuna (66%) te, unatoč nastojanjima, nije pokazala veću socijalnu osjetljivost. Snižen je iznos minimalnog godišnjeg dohotka na koji se plaća porez na dohodak, povećana je dob za umirovljenje, te je došlo i do kratkoročnog smanjenja minimalne plaće.

Osim što je vodio računa o zaštiti socijalno ugroženih, Island je pružio pomoć i kreditno prezaduženomu privatnomu sektoru. Oprošten je dio dugova stanovništvu i poslovnomu sektoru kako bi se oni brže i lakše oporavili od posljedica krize. U Irskoj se nije krenulo u pomoć privatnomu sektoru, nego se vlada orijentirala na spašavanje imovine vjerovnika banaka.

Međunarodne financijske institucije također su imale različite pristupe prilikom pružanja pomoći Irskoj i Islandu. Međunarodni monetarni fond u Irskoj je primijenio svoj uobičajeni način djelovanja: došlo je do zamjetnog pada socijalnih prava te rezanja državnog proračuna. S druge strane, Islandu je dopušteno zadržavanje socijalnih prava te je samostalno donio svoj program oporavka, koji je MMF podupro svojom financijskom pomoći.

Ključni ekonomski pokazatelji Islanda i Irske nakon provedenih mjera i njihove buduće projekcije prikazani su u sljedećoj tablici.

17 Koeficijent koji pokazuje razinu nejednakosti. Pad koeficijenta pokazuje da se nejednakost smanjila.

Tablica 2 *Ekonomski pokazatelji Irske i Islanda u razdoblju 2008. – 2014.*

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Stope rasta BDP-a (%)							
Island	1,3	-6,8	-4,0	2,0	1,3	4,4	2,0
Irska	-3,0	-7,0	-0,4	0,9	0,2	1,4	5,2
Javni dug (% BDP-a)							
Island	70,3	88,2	92,8	95,1	92,6	84,8	81,9
Irska	44,2	65,2	92,5	105,4	120,1	120,0	107,5
Saldo opće države (% BDP-a)							
Island	-0,5	-6,5	-2,7	-5,6	-3,7	-1,8	-0,1
Irska	-6,0	-3,1	-8,4	0,2	0,9	-5,7	-3,8
Stopa inflacije (%)							
Island	12,4	12,0	5,4	4,0	4,8	3,5	2,1
Irska	-2,3	-4,1	-2,4	-1,0	1,9	0,5	0,3
Stopa nezaposlenosti (%)							
Island	1,6	8,0	8,1	7,4	6,3	6,0	3,6
Irska	6,3	11,8	13,6	14,3	14,5	13,1	11,3
Privatna potrošnja (%)							
Island	-7,9	-14,9	-0,4	4,0	3,0	3,2	3,0
Irska	-1,1	-6,9	-0,8	-2,8	-1,0	0,1	2,1

Izvor: Europska komisija, Focuseconomics

Na temelju prikazanih podataka može se zaključiti kako je Island kvalitetnije odgovorio na financijsku krizu u odnosu na Irsku. To se posebno može vidjeti iz ključnih fiskalnih pokazatelja (saldo opće države, javni dug) koji u Irskoj ukazuju na velike troškove sanacije banaka za državni proračun. Islandski privatni sektor već 2011. oporavio se od financijske krize, a u Irskoj to ide vrlo sporo. Irska je pokazala više stope ekonomskog rasta tek 2014. godine.

5. Socijalne posljedice financijske krize

Financijska kriza uzrokovala je velike promjene u proračunima velikog broja zemalja. Prvenstveno u troškovima koji se plaćaju za kamate na javni dug. Naime, razvoj financijske krize uzrokovao je pad prihoda od poreza i propast mnogih banaka, koje su države odlučile spasiti zato što se smatra da su »prevelike da propadnu«. U toj situaciji države su bile prisiljene zaduživati se po vrlo visokim kamatnim stopama, što je dovelo do toga da se u proračunima mora više izdvajati za kamate (Tablica 2). Ovdje je prikazana tablica s odabranim zemljama koja dokazuje takav trend.

Tablica 3 *Rashodi za kamate u odabranim zemljama (% BDP-a)*

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Češka	1,0	1,1	1,0	1,2	1,3	1,3	1,4	1,3	1,3	1,1
Irska	1,0	1,0	1,3	2,0	3,0	3,4	4,1	4,3	4,0	3,1
Španjolska	1,6	1,6	1,5	1,7	1,9	2,5	3,0	3,4	3,4	3,1
Hrvatska	1,9	1,9	2,0	2,3	2,6	3,0	3,4	3,5	3,5	3,6
Rumunjska	0,8	0,7	0,7	1,5	1,5	1,6	1,8	1,7	1,7	1,6
Slovenija	1,4	1,2	1,1	1,3	1,6	1,9	2,0	2,6	3,2	3,0
Island	2,1	2,4	3,1	6,0	4,8	4,1	4,7	4,6	4,7	4,4

Izvor: Eurostat

Rast rashoda za kamate izravna je posljedica rasta udjela javnog duga u bruto domaćem proizvodu, koji se nakon financijske krize približio razini koja je bila nakon Drugog svjetskog rata. Takav razvoj javnog duga doveo je do toga da se nakon financijske krize 2008. u Europi razvila dužnička kriza 2010. godine, koja je

nastala zbog prekomjernog zaduživanja pojedinih zemalja, prvenstveno Grčke, ikoja se potom prelila na druge periferne zemlje Ekonomske i monetarne unije (EMU). Razvoj dužničke krize doveo je do situacije u kojoj se proračunski prihodi nisu oporavljali, a kreditori su sve manje bili spremni financirati velike proračunske deficite. U tom kontekstu izvršen je pritisak na sve države članice EU-a da uvedu mjere štednje kako bi se obuzdao rast javnog duga. Budući da se kamate nisu mogle prestati plaćati jer bi kreditori mogli obustaviti svoje uplate, Ministarstva financija zemalja u problemima morala su tražiti uštede na drugim stavkama. U Tablici 3 prikazani su podatci o rashodima za socijalne potrebe u izabranim zemljama.

Tablica 4 *Rashodi za socijalne potrebe (euro po stanovniku u stalnim cijenama 2005.)*

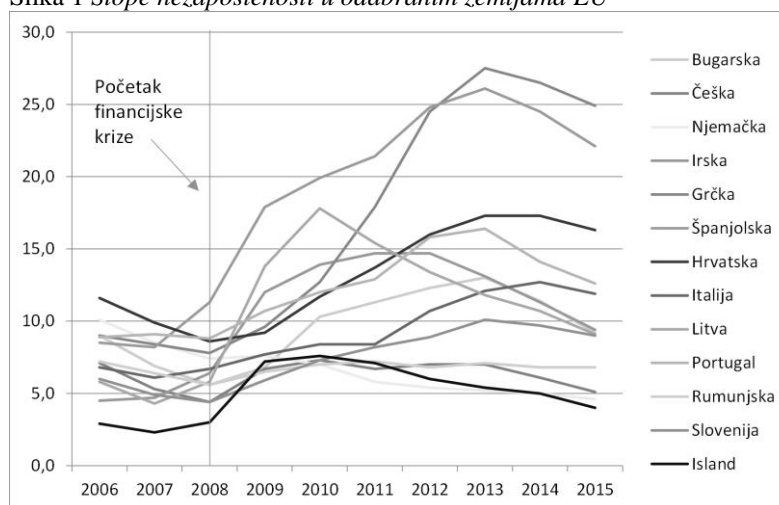
	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Češka	1.812	1.932	1.999	2.112	2.127	2.302	2.312	2.340	2.330	2.286
Irska	6.427	6.823	7.068	7.350	7.815	8.936	9.131	8.879	8.771	:
Španjolska	4.126	4.285	4.393	4.529	4.702	5.196	5.127	5.079	4.852	4.773
Hrvatska	:	:	:	:	1.801	1.853	1.821	1.775	1.755	1.789
Italija	6.417	6.501	6.643	6.742	6.851	7.102	7.126	6.985	6.854	6.771
Cipar	3.278	3.379	3.515	3.584	3.882	4.007	4.127	4.116	3.969	3.936
Mađarska	1.776	1.927	2.059	2.056	2.096	1.996	1.965	1.887	1.790	1.811
Slovenija	3.238	3.306	3.430	3.422	3.504	3.723	3.765	3.779	3.678	3.633
Island	9.382	9.575	9.690	10.218	10.218	10.436	10.032	10.375	10.108	10.164

Izvor: Eurostat

Tablica nedvosmisleno dokazuje da su se smanjivali rashodi za socijalne potrebe nakon 2009./2010. godine, što je išlo na štetu građana i kvalitete života ljudi. S druge strane rashodi za kamate (Tablica 2) povećavali su se u nekim zemljama i za više nego dvostruko (primjerice Slovenija). Razlika između te dvije pojave, gdje se sve više i više izdvaja za financijski sustav (Tablica 2), a manje za najugroženije socijalne skupine u društvu (Tablica 3), nije mogla proći neopaženo.

Nakon financijske i dužničke krize zabilježen je izuzetno brzi rast nezaposlenosti (Slika 1), koja je u svim zemljama EU (osim u Njemačkoj) iznad razine koja je zabilježena prije financijske krize 2008. godine. Nakon 2010., za dio zemalja koje nisu bile pogođene dužničkom krizom, dolazi do pada stope nezaposlenosti, ali su razine i dalje iznad onih zabilježenih 2008. godine. Zemlje koje su pogođene dužničkom krizom (Španjolska, Grčka, Portugal, Italija) nisu zabilježile smanjenje nezaposlenosti do 2013. godine. I danas je u Španjolskoj i Grčkoj nezaposlenost iznad 20%.

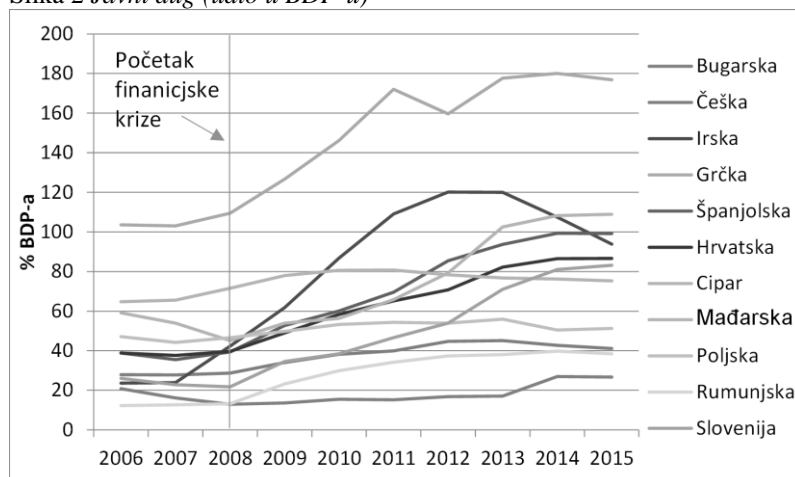
Slika 1 Stope nezaposlenosti u odabranim zemljama EU



Izvor: Eurostat

Prema svemu prikazanom, nakon financijske krize bilježimo izuzetno visok rast rashoda za kamate zbog rastućeg javnog duga, koji se plaća velikim kreditorima i bankama koje su spašavane državnim novcem. Povećanje javnog duga nakon 2008. (Slika 2) najvećim dijelom posljedica je sanacije banaka, kojima se sada plaćaju kamate (ili njihovim vlasnicima). S druge strane, u proračunima većine zemalja bilježimo smanjenje rashoda za socijalne potrebe i investicije. U takvom odnosu bilježimo odljev novca iz proračuna, u koji građani uplaćuju poreze i doprinose, prema financijskim investicijama u inozemstvo, na štetu domaćeg razvoja i socijalne sigurnosti, koja je u Europi činjenica.

Slika 2 Javni dug (udio u BDP-u)



Izvor: Eurostat

Zaključak

Prošlo je punih osam godina od početka financijske krize, koja je osim financijskih troškova uzrokovala neizbrisive društvene troškove, koji se očituju u općenitom smanjenju društvenog standarda. U tekstu su obrađena dva slučaja perifernih zemalja Europske unije, Islanda i Irske, koji su dobar primjer kako je došlo do financijske krize te koje su njezine posljedice, kako za bankarski sektor, tako i za socijalnu situaciju u tim i sličnim zemljama. Treba reći kako je do financijske krize došlo zbog neodgovornog poslovanja. Može se spekulirati koji su bili razlozi za usvajanje neodgovornih poslovnih modela, ali kao jedan od izglednijih čini se pohlepa i kratkoročna zarada na štetu dugoročne održivosti poslovanja. U tekstu je pokazano kako poslovne odluke banaka nisu bile odgovorne ni u poslovnom smislu (prevelika izloženost insolventnosti) niti su opravdane pod etičkim vidicima.

Upravo su posljedice financijske krize posebno zabrinjavajuće. Kroz tekst je pokazano kako su one višeslojne i dugotrajne. Prvo se može ustvrditi da je rast rashoda za kamate povećan u zemljama pogođenim krizom. Kako se rashod za kamate mora nekako nadomjestiti, rashodi za socijalne potrebe u pogođenim državama smanjeni su. Uz sve spomenuto može se napomenuti kako je jedna od također zabrinjavajućih posljedica, iako više u geopolitičkom kontekstu, sve veća tendencija razdvajanja u Europi. Naime, bilježi se porast populizma u većini razvijenih zemalja, a osobito u Europskoj uniji. Rezultati parlamentarnih izbora i politička retorika sve se više orijentiraju na uskenacionalne potrebe te dovode do dezintegracije, odnosno do zatvaranja država u svoje nacionalne okvire.

The Impact of the Financial Crisis on Social Redistribution: Causes, Results and Ethical Review

Ante Žigman *, *Ivor Klobučar* **, *Borna Jalšenjak* ***

Summary

The article demonstrates the manner in which the global financial crisis, which began in the middle of 2008, affected the development of social relationships in peripheral countries of the European Union. The emergence of the 2008 financial

* Ante Žigman, Ph.D., The Croatian National Bank and The Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: ante.zigman@hnb.hr.

** Ivor Klobučar, bacc.oec.

*** Senior Assistant Borna Jalšenjak, Ph.D., Zagreb School of Economics and Management and The Faculty of Philosophy and Religious Studies of The University of Zagreb. Address: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: bjalsen@zsem.hr.

crisis caused longterm upheaval in these countries. The text accentuates two countries for the purpose of an apt comparison – Ireland and Iceland. The main theme is illustrated through quantitative indicators in the budgets of these countries such that we demonstrate the budget structure change for financial expenditures (interest) due to the growth of the public debt which was spent on restoring the banking system at the expense of social and investment expenditures.

Key words: financial crisis, Ireland, Iceland, ethics of duty, ethics of virtue, causal ethics, reactions to the financial crisis, social consequences of the financial crisis